

IDEJNE OSNOVE I RAZVOJNI PROCESI VOJNE
ORGANIZACIJE NOP JUGOSLAVIJE 1941 — 1945*

I

1. Na istorijskoj prekretnici 1941—1945. godine, narodi Jugoslavije mogli su da ostvare ciljeve nacionalnog i socijalnog oslobođenja jedino nasilnim putem — oružanom borbom. Rukovodeća snaga ustanka — Komunistička partija, polazila je od stava da je za uspeh borbe od podjednakog značaja istovremeno razvijanje revolucionarnog poleta masa i njihovo organizovanje. Stoga je planski i uporno izgrađivala celovit i integralan sistem vođenja svenarodnog rata, kojim su uporedo rešavana dva najkrupnija strategijska zadatka: buđenje oslobodilačke i revolucionarne svesti masa, i konstituisanje adekvatne političke i vojne organizacije. Sve strukture pokreta i pojedinačno i skupno, imale su osnovni zadatak da najaktivnije učestvuju u vođenju narodnooslobodilačkog rata, i da u otporu i oružanoj borbi angažuju sve raspoložive ljudske i materijalne potencijale.

Za uspešno vođenje borbe protiv okupatora i svih snaga i grupacija koje su ga podržavale ili su mu služile, trebalo je — u veoma teškim uslovima oslobodilačkog i revolucionarnog rata — izgraditi potpuno novi, celovit i integralan vojni sistem (mehanizam). Za svo vreme rata, stvaran je i izgrađivan kao sastavni i neodvojivi deo globalnog sistema NOP-a. Oružane snage, kao deo svenarodnog borbeneog sistema, imale su zadatak da budu nosioci oružane borbe, da razvijaju potencijalnu vojnu moć NOP-a i da šire ustanak.

Izgradnja vojnog sistema bila je, prema tome, deo izgradnje pokreta u celini, i nove države koja se stvarala. Društveni karakter NOR-a, međutim, nije sam po sebi, automatski obezbeđivao i efikasnost vojne organizacije. Da bi se to postiglo, bilo je nužno da ruko-

* Saopštenje podneto na naučnom skupu istoričara Jugoslavije, Ljubljana, januara 1972.

vodeća snaga ustanka — Partija iz društvene sile pokreta neprekidno stvara i uobličava optimum vojne moći.

Vojna organizacija, u osnovi, bila je determinisana društveno-političkim bićem pokreta i vojnim odnosom snaga ratujućih strana. Na njenu strukturu i oblike uticalo je mnoštvo činilaca, ali su četiri bila najznačajnija: cilj i društveni karakter rata; uloga, namena i zadaci oružanih snaga; oblik rata i način ratovanja, i stepen razvoja NOP-a. Glavno merilo vrednosti sistema vojne organizacije bila je efikasnost oružanih snaga u ostvarivanju njihove društvene uloge i izvršenju osnovnih zadataka.

2. KP Jugoslavije je izgradnju vojne organizacije neposredno zasnivala na opštoj političkoj liniji NOB, čvrstim osloncem na marksističko učenje o ratovima i revolucijama. Osobnost konkretno-istorijskih uslova NOR-a i socijalističke revolucije zahtevali su, međutim, iznalaženje i primenu što adekvatnijih rešenja u izgradnji vojne moći. Prema koncepciji rukovodstva ustanka, narod je ne samo potencijalni izvor vojne moći, već, pre svega, osnovni subjekt borbe i neposredni nosilac oružanog otpora. Početna platforma NOB je svom snagom naglašavala da je borba protiv okupatora i njegovih slugu opštenarodna borba.¹ To je omogućavalo da se izgradnja vojne strukture NOP postavi na najšire osnove.

Od samog početka vojna organizacija NOP-a izgrađivana je na principu »naoružanog naroda« (u smislu kvalifikacija tog pojma u delima klasika marksizma). Širina političke platforme NOR i činjenica da se oslobodilački pokret identifikovao sa najširim slojevima društva, predstavljali su bitnu pretpostavku konstituisanja nove oružane sile kao instrumenta narodnih masa, kao revolucionarno-demokratske organizacije. Njena društvena suština bila je sadržana, prvenstveno, u samom činu podružljavanja vojne sile, ali isto tako i u negaciji klasične vojne strukture. Novi vojni mehanizam stvaran je kao *narodna oružana snaga*, a ne kao profesionalna struktura. Ciljevi nacionalnog i socijalnog oslobođenja² za koje se borila revolucionarna vojska, i masovnost oružane borbe, omogućavali su da i u oružanim snagama dođu do punog izražaja autohtoni interesi i volja većine naroda, njegova inicijativa i neposredan uticaj u vojnim poslovima. Tome je doprinosila i činjenica da se početna vojna organizacija u osnovi poklapala sa mestom proizvodnog rada. Koncepcija nacružanog naroda u NOR-u nije bila oblik vojnog organizovanja

¹ »Zadatak narodnoslobodilačkih partizanskih odreda«, Bilten GŠ NOPOJ br. 1 od 10. VIII 1941.

² Statut proleterskih narodnoslobodilačkih udarnih brigada, Zbornik NOR, t. II, str. 134.

kao što se poslednjih godina često tvrdilo, već joj je suština u njenom društveno-klasnom sadržaju.

Vojni oblici u kojima se razvijao »naoružani narod« nisu bili konstantni. Menjali su se uporedo i zajedno s rastom celokupnog oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta.

3. Pred rukovodstvo ustanka, na svim nivoima, postavilo se pitanje: kako organizovati vojsku? Rukovodećim kadrovima je bilo poznato da konkretne istorijske situacije rađaju i originalne oblike vojnog organizovanja, ali je ove trebalo pronaći i izgraditi u tadašnjim izuzetno složenim jugoslovenskim prilikama. Vođenje svenarodnog rata zahtevalo je, naime, iznalaženje takvih oblika vojnog organizovanja kojima će se: angažovati svi raspoloživi ljudski i materijalni potencijali i izraziti društveno biće »naoružanog naroda«, a koji će istovremeno biti i funkcionalno pogodni glavnim zadacima i odnosu snaga u svakoj etapi rata.

Doktrina svenarodnog rata zahtevala je postojanje razgranatog vojnog organizma, koji bi omogućavao i olakšavao najšire organizovanje svih oblika oružanog otpora. To se moglo uspešno ostvariti jedino primenom najrazličitijih oblika vojne organizacije, koji bi se što više približili osnovnom izvoru vojne moći — narodu. Zbog toga je rukovodstvo ustanka već prvih dana zauzelo stav da partizanski odredi i grupe treba da budu glavni oblik početnog vojnog organizovanja. Oni su bili najpogodniji za mobilizaciju naroda u oružanu borbu, i korišćenje prostranih seoskih teritorija. Nicali su neposredno iz naroda i omogućavali mu da neposredno izrazi svoju volju u vojnim poslovima. Zbog toga su i bili jezgro za razvijanje svenarodnog rata i stvaranje narodne armije.

Uporedo s partizanskim odredima stvarane su i druge vrste lokalnih jedinica, često s isključivim zadatkom organizovanja samoodbrane. U organizacijskom smislu, to, doduše, nisu bile »čiste« vojne formacije. Međutim, svojom neprekidnom »sitnom« vojnom i političkom delatnošću na okupiranoj, poluoslobođenoj i oslobođenoj teritoriji, one su razvlačile, slabile i imobilisale neprijateljske snage i učvršćivale pozicije NOP. Formiranje lokalnih jedinica bio je, u stvari, izraz shvatanja da u borbenoj delatnosti svenarodnog rata ne može biti čvrstih granica između naoružanog i nenaoružanog dela naroda. Praksa je, međutim, ubrzo stavila do znanja da se uspešna borba protiv sve snažnijeg okupatora i već dobro organizovanih kvilinskih formacija ne može voditi bez postojanja krupnijih i pokretljivijih jedinica (tzv. regularnih jedinica). One su, takođe, stvarane iz redova »naoružanog naroda«, i njegov su novi oblik.

Različitost oblika vojne organizacije nije značila atomiziranje vojne moći NOP-a, niti je time narušavano jedinstvo armijskog mehanizma. Naprotiv, oružane snage su stvarane kao jedinstven borbeni sistem. To je bila organska celina skladno povezanih delova, dinamičko jedinstvo raznih oblika vojnog organizovanja, čija se uloga i značaj menjala tokom razvojnog procesa. Svaki njen element je imao precizno određeno mesto, ulogu i zadatke. Svakom delu strukture dodeljen je i određen stepen samostalnosti kako bi se prilagodio posebnim uslovima u kojima je dejstvovao. Organizacijski oblici su, pri tome, prilagođavani i regionalnim prilikama. Sve to skupa omogućavalo je da se vojna struktura NOP-a izgrađuje kao veoma elastičan vojni sistem, sposoban za izvođenje najraznovrsnijih oblika i načina borbenih dejstava.

4. Nacionalni faktor je znatno uticao i na vojnu organizaciju, jer je vojska izrastala iz ustanka u višenacionalnoj zajednici.

Polazeći od činjenice da je nerešeno nacionalno pitanje bilo jedan od glavnih uzroka brzog sloma kraljevske Jugoslavije u aprilskom ratu, da je okupacijom i komadanjem zemlje integritet jugoslovenske državne teritorije, i ideja Jugoslavije kao države, doveden u pitanje — te da je zbog terora, pogona i divljanja nacionalizma i šovinizma ugrožen čak i fizički opstanak pojedinih naroda — KPJ je rešavanje nacionalnog pitanja postavila kao jedno od najvažnijih ciljeva narodnooslobodilačke borbe. Polazeći od izvornih pozicija marksizma u nacionalnom pitanju, KPJ je odmah na početku ustanka proklamovala da se NO rat vodi za uspostavljanje nacionalne slobode i pune ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije, a da je to moguće ostvariti jedino u zajedničkoj jugoslovenskoj državi zasnovanoj na novim društvenim osnovama.

Kao rukovodeća i glavna kohezijska snaga pokreta, Partija je zauzela čvrsto stanovište da je obaveza svakog naroda Jugoslavije da se oružanom borbom obračuna sa okupatorom, izdajničkom buržoazijom i svim snagama i strukturama koje podržavaju okupatora, i to — pre svega — na sopstvenom tlu. Ona je istovremeno proklamovala i stav da se jedino s oružjem u ruci može steći pravo na nacionalnu slobodu i ravnopravnost. Vojni izraz ovakve politike bio je stvaranje oslobodilačke i revolucionarne armije na osnovama ravnopravnosti jugoslovenskih naroda. Upravo zbog toga je i partizanska vojska stvarana na nacionalnoj (regionalnoj) osnovi, sa svojim nacionalnim komandama, nacionalnim rukovodećim kadrom, s nacionalnim amblemima i maternjim jezikom kao komandnim. Nacionalne jedinice su (u početku) ratovale uglavnom na svojoj nacionalnoj teritoriji i raspolagale znatnom samostalnošću, kako u operativnom

pogledu, tako i u izgradnji vojne strukture. Međutim, uporedo s takvom generalnom orijentacijom, rukovodstvo KP Jugoslavije, (Glavni štab NOPOJ) je u svom prvom dokumentu o izgradnji nove oružane sile izričito proklamovalo stav da su partizanski odredi zajednička oružana sila nove Jugoslavije, i da »svi partizanski odredi sa svojim štabovima: iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije i Sandžaka spadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba narodno-oslobodilačkog partizanskog odreda Jugoslavije.«³ Ovakav stav bio je, u stvari, vojni izraz platforme NOP da će se nova Jugoslavija stvoriti samo zajedničkom borbom svih njenih naroda, i da će se upravo tako iskovati zajedničke oružane snage pod rukovodstvom jedinstvene vrhovne komande. Takav stav su narodi Jugoslavije dobrovoljno prihvatili.⁴

Način i oblici združivanja nacionalnih jedinica zasnivali su se na odlukama i stavovima političkog vođstva pokreta o obliku udruživanja naroda Jugoslavije u državnu zajednicu.

5. Veoma krupno i značajno pitanje izgradnje vojne organizacije bilo je obezbeđivanje položaja pripadnika cružanih snaga. KPJ je zauzela stanovište da on treba da je istovetan s položajem čoveka u celom pokretu, jer su se oružane snage borile za izvojevanje ciljeva pokreta, a vojna struktura je počivala na jedinstvenom sistemu vrednosti NOP-a. Prema idejnom stanovištu KPJ, čovek je bio osnovna snaga pokreta, izvor iz kojeg je crpio snagu ceo sistem NOP-a. Svaki pojedinac je neposrednim i aktivnim učešćem u oružanoj borbi i otporu trebalo da maksimalno doprinese ostvarenju socijalnih i nacionalnih interesa naroda.

Čovek je mogao biti osnova i subjekt vojnog sistema jedino pod uslovom da mu institucionizovana vojna struktura omogući puno ispoljavanje revolucionarnog interesa i zanca, i ličnih sposobnosti. Jasno, uz nužna ograničenja koja nameće specifičnost vojnih poslova. Preciznije rečeno, takav položaj čoveka trebalo je obezbediti, pre svega, u samoj srži vojne strukture: u komandovanju i vojnoj disciplini.

Komandovanje je u našoj oslobodilačkoj i revolucionarnoj armiji nezamenljiv činilac integrisanja funkcija, povećanja efikasnosti vojske i jačanja uticaja rukovodstva ustanka na tok događaja. Da bi odgovorio potrebama i karakteru vojne organizacije i načinu ratova-

³ »Zadatak narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda«, n. d.

⁴ U Sloveniji, zemlji sa najjače izraženom nacionalnom individualnošću, koja je u to vreme jedini imala kompletno konstituisanu strukturu NOP-Slovenački NOO donosi 16. IX 1941. odluku o priključenju slovenačkih partizanskih jedinica NOP odredima Jugoslavije, i pod vrhovnom komandom GŠ NOPOJ. Zbornik dokumenata o NOR, t. VI. knj. 1 str. 78.

nja — sistem komandovanja je organizovan sa snažnim obeležjem decentralizacije. To je bio izraz ne samo vojnih potreba (načina ratovanja) već i sasvim novog gledanja na kompleks odnosa u komandovanju, jer se nije radilo o klasičnom »prenošenju ovlašćenja«, već o *slobodi dejstva* ljudi. Decentralizacija u komandovanju bila je izraz demokratske suštine vojnog sistema.

Davanjem najšire slobode dejstva nižim jedinicama i komandama, razvijana je inicijativa i stvaralaštvo masa, koje ne može da nadomesti bilo kakvo centralizovano komandovanje. Inicijativa komandovanja — koja je počivala na idejnom jedinstvu i moralnom poverenju — u potpunosti je odgovarala uslovima ratovanja na »razdrobljenom« jugoslovenskom ratištu.

Osnovna idejna pozicija KPJ u rešavanju unutrašnjih odnosa u vojnoj strukturi sastojala se u stavu da oni treba da počivaju na novoj društvenoj poziciji čoveka u oslobodilačkom i revolucionarnom pokretu. Umesto autokratske subordinacije i mehaničke discipline trebalo je učvršćivati »samodisciplinu zasnovanu na svesti i političkom uverenju svakog pojedinog borca«. ⁵ Bilo je to opredeljenje za svesnu disciplinu, koja afirmiše i podstiče ljudsku aktivnost, koja učvršćuje moral, i obezbeđuje efikasnost komandovanja.

Da bi se obezbedilo revolucionarno obeležje armije i što više učvrstili demokratski unutrašnji odnosi, u komandni sistem ugrađen je princip dvostarešinstva. Na svim nivoima vojne strukture uvedena je institucija političkog komesara (delegata KPJ u komandi) koji je, po svom položaju, bio ravnopravan s komandantom, suodgovoran s njim u rukovođenju jedinicom i donošenju svih važnijih odluka.

6. Jedan od najvažnijih problema izgradnje vojne organizacije bilo je pitanje kadrova. Životna potreba pokreta bila je da na čelo jedinica stanu narodu odani i sposobni vojni i politički rukovodioci. Stav Partije je u tom pogledu bio kristalno jasan — kadrovska politika mora da izvire iz revolucionarnog i demokratskog karaktera pokreta i oružanih snaga. Kadrove za vojsku trebalo je uzdizati i stvarati iz dubine naroda, omogućavajući im da se maksimalno ispolje na društvenoj sceni. Najvažnije je bilo da se svakom borcu pruži praktična mogućnost da može zauzeti svaku rukovodeću dužnost na osnovu ispoljenih kvaliteta u borbi. ⁶ Rezultati rada (borbe) bili su osnovno merilo vrednosti ljudi, i osnovni uslov za uzdizanje na veći po-

⁵ Iz Statuta proleterskih naorodnooslobodilačkih udarnih brigada (Zbornik dokumenata NOR, t. II, str. 134.)

⁶ »Čl. 9 Svaki partizan koji se u borbi istakne, može doći na sva komandna mesta.« (Iz slovenačkog Partizanskog Zakona, od sredine jula 1941. — Zbornik NOR, t. VI. knj. 1, dok. 5).

ložaj. Nije postavljena starosna granica za bilo koju dužnost u armiji. Time je omladini otvoren širok put da u revolucionarnim oružanim snagama iskaže i potvrdi sve svoje vrednosti.

7. Da bi oružane snage bile do kraja odane Revoluciji, i da bi stekle visoku borbenu moć — KPJ je u svim vojnim jedinicama i ustanovama stvarala partijske organizacije, čija je organizacijska struktura prilagođavana vojnoj.

Osnovni zadatak partijske organizacije bio je da izgrađuje svesne, moralno-politički čvrste i vojnički snažne jedinice. Njeno mesto i uloga postavljeni su tako da joj omoguće samostalnu rukovodeću idejno-političku snagu u vojsci. Partijska organizacija u vojsci bila je ne samo idejno već i organizaciono integralni deo KPJ. Ona je bila u sastavu nacionalnih (pokrajinskih) organizacija KP, ili pod neposrednim rukovodstvom CK KPJ. Time su stvarani preduslovi da se oružane snage izgrađuju u istom revolucionarnom duhu kao i čitav pokret, da se uspešno sliju u svenarodni otpor, i da se čvrsto povezuju s društvenim tokovima.

II

Stvaranje vojne organizacije NOP nije moglo biti kratkotrajan čin, već jedino dugotrajan proces. Ona je postepeno izrastala iz snage i mogućnosti pokreta, i u stepenu u kojem je partizanska akcija pre-rastala u svenarodni ustanak — i vojna organizacija je dobijala u snazi i čvrstini. Razvijala se planski, pravovremeno i precizno je usklađivana s potrebama i mogućnostima pokreta, i osnovnim političkim i vojnim zadacima i osobenostima pojedinih razvojnih etapa NOR-a i revolucije.

U početku ustanka, vojna organizacija, prirodno, nije mogla imati razrađen i dovršen sistem, niti je smela biti statična. Ona se dinamički razvijala u neprekidnom rastu pokreta, što je i omogućavalo partizanskim odredima da izrastu u brojnu i snažnu oslobodilačku i revolucionarnu armiju.⁷ Kako je i sama vojna organizacija omogućavala neprekidni porast vojne moći NOP-a, njena je struktura neprekidno i postepeno usmeravana ka višim razvojnim oblicima. Uslovi u kojima se taj proces odvijao bili su izuzetno složeni i teški. U sukobu s brojno i tehnički znatno nadmoćnijim neprijateljem, i bez

⁷ »Naši partizanski odredi su pod centralnim rukovodstvom Štaba i CK KPJ, koji postepeno te raštrkane partizanske odrede pretvara u jednu oslobodilačku armiju, koja će biti samo pod našim rukovodstvom i uticajem« (Iz pisma Generalnog sekretara KPJ sekretaru CK KPH od 11. IX 1941 — Zb. NOR, t. II, knj. 2, str. 64).

materijalne pomoći spolja — krivulja uspona NOB-e nije ni mogla da bude pravolinijska.

U početnom periodu, a negde i kasnije, neizbežne su bile krize i oseke, što je uostalom i zakonita pojava svake dugotrajnije Revolucije. Otuda je i vojna organizacija neminovno zapadala i u teškoće i krize koje je trebalo razrešavati, naročito u početnom periodu rata. Upravo zbog toga je rukovodeća snaga ustanka morala da neprekidno preispituje vojnu strukturu pokreta, da je izvlači iz prevaziđenog stanja, razrešava protivurečnosti, i obezbeđuje njen dalji razvoj i kretanje. Da bi to postigla, Partija je morala stalno da iznalazi nove oblike vojnog organizovanja, i da ih odlučno i smelo oživotvoruje.

Razvojni put vojne organizacije Narodnooslobodilačkog pokreta u našoj historiografiji razmatran je iz različitih uglova. Različita je i periodizacija pojedinih etapa. Ovde je ona data u pet etapa, jer smatramo da je takva podela adekvatnija stvarnom razvojnom procesu.

PRVA ETAPA

Odlukom o dizanju ustanka od 4. jula 1941. godine CK KPJ je rešio — koristeći se ranijim sovjetskim i kineskim iskustvom — da partizanski odredi budu početni oblik vojne organizacije, i glavno sredstvo vojne strategije tog perioda. Mnogobrojne oružane grupe koje je KPJ stvarala širom zemlje u pripremi ustanka, a koje su pretežno bile sastavljene od komunista, bile su jezgro za formiranje PO.

Partizanski odredi su bili najpogodniji vojni oblik kojim je ideju o oružanoj borbi trebalo što dublje ukotviti u mase, a istovremeno i najpogodnija organizaciona struktura za primenu partizanske taktike i razvijanje ustanka u seoskim područjima. Zbog toga je KPJ svim silama nastojala da u svim krajevima zemlje u što kraćem roku stvori najveći mogući broj PO.

Putevi stvaranja prvih PO bili su, međutim, veoma složeni. Kada je u leto i jesen 1941. buknuo ustanak, osobenosti vojnog organizovanja i načina ratovanja izbile su svom snagom na površinu. Tamo gde je ustanak u samom početku poprimio karakter masovnosti, stihijna snaga naoružanih masa ubrzo je prevazišla organizacione forme odreda i početne direktive rukovodstva ustanka. Stvarala se raznovrsna vojna organizacija, sasvim neujednačena. U Crnoj Gori su se gerilski odredi slili sa ustaničkim masama u mnogobrojne čete i bataljone, stvarane po shemi stare crnogorske vojske. U Bosanskoj krajini bataljoni su stvarani od odreda ili četa, a oformljena je i »Drvarska brigada«. U Lici su čete i bataljoni bili osnovni oblici

vojnog organizovanja, u Sloveniji — partizanske čete, a u Kordunu i Baniji — rejoni. Negde su postojale samo udarne grupe, a u mnogim krajevima »logori«. Jedino su u Srbiji ustaničke vojne snage formirane, u osnovi, po zamisli vrhovnog rukovodstva ustanka, čemu je na ruku išla i postepenost razvoja ustanka.

Savladavanje stihijnosti na polju vojnog organizovanja najvećim delom je palo na pleća nižih (lokalnih) rukovodstava. Ona su morala da ispolje veliku inicijativu i veštinu da početne (opšte) direktive o dizanju ustanka prilagode lokalnim prilikama i raspoloženju naroda, i da stihijnu snagu ustaničkih masa slivaju u partizanske formacije. Viša i najviša rukovodstva, tada vojnički još nedovoljno oformljena, ulagala su najveće napore da povežu žarišta ustanka i formiraju više štabove (okružne i oblasne). U tome su, međutim, bili znatno ograničeni velikim teškoćama u održavanju veza s terenom, kao i nedostatkom vojnog iskustva.⁸

No, i pored stihijnosti i neujednačenosti početne vojne organizacije, praksa oružane borbe je ubrzo pokazala da su formacije »naoružanog naroda« veoma pogodan oblik vođenja borbe protiv nadmoćnijeg neprijatelja. Partizanski odredi su tokom prvih meseci borbe pokazali i potvrdili: 1) da su najpogodniji vojni oblik za masovno učešće naroda u borbi, jer su izražavali interese masa, koje su neposredno učestvovala u njihovom stvaranju; 2) da su veoma pogodan oblik za vođenje borbe protiv manjih (nekoncentrisanih) neprijateljskih snaga; 3) da su sposobni da sami sebi obezbede uslove za život i akciju, i da samostalno dejstvuju.

DRUGA ETAPA

Veliki početni uspesi ustanka stvorili su preduslove da partizanske akcije i (u pojedinim krajevima) masovni ustanci izrastu u svernarodni rat. Krupnu smetnju takvom razvoju činila je, međutim, atomizacija oružanih snaga, njihova nejednoobraznost i nepovezanost. Da bi se prevazišlo takvo stanje, bilo je neophodno da se još jasnije naznači i konkretizuje osnovna politička linija pokreta, i da se ustanak razvija što više planski. Na vojnom planu morala se dalje razviti i ojačati vojna organizacija ustaničkih masa, otkloniti stihijnost i preterana raznolikost partizanskih formacija, i obezbediti veći stepen centralizacije oružanih snaga i njihova čvršća povezanost radi izvođenja krupnijih operacija i stvaranja većih slobodnih teritorija.

⁸ Tako, napr. GŠ NOPOJ dugo vremena nije imao uvid u situaciju u Crnoj Gori. Isto tako, ni rukovodstvo ustanka u BiH duže vremena nije bilo upoznato sa spontanom ustankom koji je izbio u istočnoj Hercegovini juna 1941.

Sve ove strategijske zadatke rešavalo je vojno-političko savetovanje u Stolicama, 26. septembra 1941. godine.

Značaj savetovanja u Stolicama je, po našem mišljenju, veći nego što mu je do sada pridavala naša historiografija. Istorijaska uloga ovog savetovanja nije samo u tome što je na njemu učvršćena vojna organizacija i učinjen krupan korak u obezbeđivanju jednoobraznih vojnih formacija. Savetovanje u Stolicama ima mnogo veći značaj: ono je oblikovalo jedinstven vojni sistem NOP-a. Na njemu su, naime, postavljene osnove celovite vojne strukture NOP-a, definisani su struktura i sistem komandovanja, regulisana osnovna pitanja mobilizacije i snabdevanja, uvedeno jedinstvo naziva, pozdrava i amblema, i rešeno pitanje strukture partijske organizacije u vojnim jedinicama.

Realizacijom ovih odluka stvorena je krajem 1941. partizanska vojska Jugoslavije, jačine oko 80.000 boraca.⁹ U to vreme, NO odbori su se politički već potpuno afirmisali u masama, i od političkih organa oslobodilačke borbe izrasli u privremene nosioce narodne vlasti. Neposredno posle savetovanja u Stolicama, uporedo sa partizanskim odredima, i NOO dobijaju jedinstvenu fizionomiju. Zajedno sa odredima, oni postaju osnova i glavni činilac daljeg razvoja svenarodnog rata.

TREĆA ETAPA

Krajem 1941. i početkom 1942. godine NOP zapada u duboku krizu. Okupator i kvislinzi koncentrišu moćne snage protiv najkrupnijih žarišta ustanka. Četnici Draže Mihailovića, snažno pomognuti od izbegličke i britanske vlade (a u mnogim područjima Jugoslavije i od okupatora) prelaze u oružani napad na partizanske snage i preduzimanju široku akciju povezivanja u celoj zemlji ne bi li obezbedili povratak stare vlasti. Nemački uspesi na Istočnom frontu, kao i saznanje da će rat trajati znatno duže nego što se u početku mislilo — išli su, takođe, u prilog snagama koje su bile protiv oružane borbe. Sve je to pretilo da neprijatelj uguši ustanak. Trebalo mu je dati nov polet.

Dotadašnja, isključivo teritorijalna, vojna organizacija zapala je u duboku krizu. Za razliku od prethodne faze ustanka, kada je ispoljila visoke vrednosti u mobilizaciji masa i u vođenju oružane borbe, u novim uslovima su počele da dolaze do izražaja njene krupne

⁹ Ovaj zaključak ne osporava činjenica da je rukovodstvo ustanka počelo da upotrebljava termin »vojska« tek od kraja 1942. godine (NOV i POJ). Prije toga, početkom 1942., Vrhovni štab je dao naziv »vojska« dobrovoljačkim odredima u istočnoj i jugoistočnoj Bosni.

slabosti i nedostaci. Vojna organizacija tog vremena, naime, nije više obezbeđivala dovoljan stepen pokretljivosti, čvrstine i udarne moći, niti je omogućavala rukovodstvu ustanka da neposredno utiče na strategijski razvoj situacije. Teritorijalni vojni sistem pokazivao se sve više funkcionalno nesposobnim za borbu s moćnim neprijateljevim snagama. Tako izgrađen onemogućavao je partizanskim jedinicama da se uspešno suprotstave koncentraciji i udaru jačih neprijateljevih grupacija, i da same preuzmu operativno-strategijsku inicijativu. U tim sudbonosnim danima za opstanak i dalji razvoj NOP-a, jačanje vojne organizacije i njeno prilagođavanje novonastaloj situaciji — postavilo se kao jedan od najznačajnijih zadataka i preduslova da se izađe iz opšte krize pokreta.

Iz ovakvih objektivnih potreba ponikla je ideja i odluka CK KPJ i VŠ o stvaranju brigada. Zauzet je odlučan kurs stvaranja regularne (operativne) armije, koja će dejstvovati čvrstim osloncem na mrežu PO i lokalnih jedinica. Od tada, vojni sistem NOP-a je teritorijalno-operativni. Time je počela korenita reorganizacija oslobođilačke vojske, i nova etapa u razvoju vojne organizacije.

Brigade su bile kvalitetno novi oblik vojne organizacije. Čvrsto organizovane, mobilne i veoma pokretne, sastavljene od najsvesnijeg i moralno najčvršćeg ljudstva, i dobro naoružane — brigade su podigle na mnogo viši stepen čvrstinu, pokretljivost, ofanzivnost i udarnu moć vojnih snaga NOP. I konačno, a to je bilo i najznačajnije, njihovim formiranjem je stvorena kvalitetno nova borbena snaga, spremna i sposobna da ratuje svuda gde je to potrebno, što je omogućavalo da se težište ustanka prenosi (podržava) u razne krajeve i oblasti zemlje.

Stvaranjem prvih brigada inaugurisan je i kurs da vojne jedinice budu »udarne formacije naroda Jugoslavije« (Statut proleter-skih brigada). 1. i 3. proleter-ska brigada formiraju se kao višenacionalne jedinice, a i grupa brigada pod komandom VŠ (sredinom 1942. godine), takođe je višenacionalnog sastava. To je bio početak združivanja nacionalnih vojnih formacija u zajedničke i jedinstvene oružane snage naroda Jugoslavije.

ČETVRTA ETAPA

Odlučujuće pobeđe koje je NOP postigao u prelomnoj 1942. godini krunisane su dvema istorijskim odlukama: stvaranjem AVNOJ-a i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Prvo zasedanje AVNOJ-a predstavljalo je kvalitetni prelom u razvoju NOP. Ono je položilo temelje nove Jugoslavije, na osnova-

ma vladavine naroda. NOO-i postaju stalni organi vlasti, čime je još snažnije naglašen karakter borbe za društveni preobražaj zemlje. Pokret je dobio centralni politički organ (de facto — parlament), sastavljen od predstavnika svih naroda Jugoslavije.

Krupni uspjesi i novi razvojni stepen NOP-a istovremeno su i zahtevali i omogućavali da se izrazi i kroz snažniju koncentraciju vojne moći. U povoljnom odnosu snaga, za koji se već do tada izborila, partizanska vojska je morala preći na nova operativna i operativno-strategijska rešenja, pre svega koncentracijom i upotrebom većih vojnih snaga na izabranom težištu ratišta. Takva rešenja se, međutim, nisu mogla izboriti samo partizanskim dejstvima dotadašnjih dimenzija. Moralo se prelaziti na partizansko-frontalni način ratovanja, koji je zahtevao centralizovaniju upotrebu jačih snaga i ostvarivanje brzih manevara krupnijim vojnim formacijama.

Iz ovakvih političkih i vojnih potreba proizašla je i odluka Vrhovnog štaba, novembra 1942, o stvaranju NOVJ. Od više desetina postojećih brigada formirano je osam divizija i dva korpusa. Stvaranje NOV nije, prema tome, bila samo formalna promena imena vojske. Bio je to novi, krupan skok u njenom razvoju. Već od kraja 1942. godine regularne (operativne) jedinice u najvećem delu zemlje preuzimaju glavnu ulogu u rešavanju težišnih vojnih zadataka NOR. One postaju glavna komponenta oružanih snaga NOP-a, glavna ofanzivna i udarna sila, sposobna da širom zemlje izvodi operacije krupnijih razmera. To se izražavalo i u njihovom brzom brojnom porastu: krajem 1942. godine bilo je 36 brigada, krajem 1943. — 74, a krajem 1944. — 145.

Formiranje krupnih jedinica nije eliminisalo značaj postojanja i dejstva PO. I u novim uslovima oni su zadržali čitav niz značajnih funkcija: kontrolisali su teritoriju na kojoj su dejstvovali; svojim akcijama razvlačili su i slabili snage neprijatelja; mobilisali su ljudstvo za vojsku i popunjavali brigade; štitili su narod od represalija okupatora, i dr. Njihov značaj vidi se i po tome što ih je u 1943. godini formirano 93 (ali s manjim brojnim stanjem — oko 200—300).

Brzi porast regularnih (operativnih) jedinica i njihov sve veći značaj unosio je u vojnu strukturu i početne elemente tzv. stajaće vojske. Oni su se izražavali kroz uvođenje činova, jačanje discipline i ratovanja na principu eksteritorijalnosti.

Stvaranje krupnih vojnih formacija omogućilo je rukovodstvu ustanka da snažnije izrazi i ostvari svoj uticaj u izgradnji jedinstvenih oružanih snaga naroda Jugoslavije. Već krajem 1942. godine, Operativna grupa VŠ — koja je vodila sudbonosne bitke na Neretvi i Sutjesci — sastavljena je od jedinica iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

Na osnovu odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a, a naročito posle oslobođenja Beograda, nastupio je period intenzivne izgradnje nove jugoslovenske države. U tom pravcu je rukovodstvo NOP-a ulagalo najveće napore. Na takvu orijentaciju upućivale su mnoge okolnosti: trebalo je pojačati ratne napore za predstojeće odsudne bitke za konačno oslobođenje zemlje; trebalo je obezbediti međunarodno priznanje i učvršćivanje nove Jugoslavije i materijalnu pomoć Saveznika za vojsku i narod; država je morala da se uhvati u koštac sa zadatkom obnove razorene i opustošene zemlje. Jednom rečju, interesi Revolucije su zahtevali izgradnju države na federalnoj osnovi, s veoma izraženim centralizmom, koja će obezbediti i garantovati pobedu narodnih masa pod rukovodstvom KPJ. Idejni model stvaranja takve državne organizacije bio je SSSR, a u vojsci Crvena armija.

Proces izgradnje države snažno se odrazio i na razvoj oružanih snaga. One su se sve više razvijale kao izuzetno značajan instrument vlasti, kao bitan element državnog konstituisanja. Otuda je i prirodno što je izgradnja centralizovane države radala i centralizaciju oružanih snaga, i u njihovoj strukturi jačala elemente tzv. stajaće vojske.

Na takav smer izgradnje oružanih snaga uticao je i čitav kompleks vojno-tehničkih razloga. U kvalitetno izmenjenom odnosu snaga na ratištu, NOV je trebalo da pređe na nametanje protivniku rešavajućih bitaka. Njena glavovina je prešla na ofanzivno frontalno ratovanje (front od Dunava do Jadrana), uz sadejstvo partizanskih snaga u pozadini, jer je i neprijatelj sve jače grupisao svoje snage. Za izvršenje tih zadataka, od vojne organizacije se zahtevalo dalje ukрупnjavanje i centralizacija vojne moći, i opremanje jedinica što brojnijom ratnom tehnikom. U tom periodu je efikasnost vojne organizacije zavisila prvenstveno od njene sposobnosti da vodi tzv. frontalni rat.

Početakom 1945. godine počinje korenita reorganizacija NOVJ, koja je krajem 1944. brojala oko 650.000 boraca. Od najvećeg broja korpusa i divizija formiraju se četiri armije, kao osnovna strategijsko-operativna tela. Vrhovni štab se reorganizuje i preimenuje u Generalštab, stvaraju se rodovske komande i centralizovane službe, propisuje nova formacija kojom se struktura jedinica približava formacijama regularnih armija, pojačava snaga rodovskih i vidovskih jedinica¹⁰, učvršćuje se disciplina, i dr. Da bi se jasno i do kraja iz-

¹⁰ Već krajem 1944. godine NOV ima 17 artiljerijskih, 3 inženjerijske, 1 tenkovsku i 1 konjičku brigadu. Početkom 1945. godine oformljene su i dve vazduhoplovne divizije, a krajem rata RM ima u svom sastavu: 11 ratnih brodova i remorkera, 8 naoružanih brodova, 51 patrolni čamac i dr.

razila suština i obim izvršene reorganizacije, NOV dobija novo ime — Jugoslovenska armija.

Polazeći od pomenutih političkih i vojnih razloga, državno rukovodstvo krajem rata izrazito (prioritetno) forsira izgradnju regularnih jedinica. Uloga teritorijalne komponente je svedena na sve manju meru, dok krajem rata praktično nije sasvim iščezla (ukinuta).

Ovakvim razvojem događaja oružana sila NOP-a izašla je iz rata kao jedinstvena i centralizovana vojna struktura, koja je imala samo operativnu komponentu. Revolucionarne oružane snage naroda u organizacijskom pogledu približile su se klasičnom vojnom sistemu. Vojna organizacija »naoružanog naroda« — ranije sastavljena od raznih komponenata — transformisala se u stajaću narodnu armiju, koja je u svom društvenom biću sačuvala revolucionarni kontinuitet (prvenstveno u ciljevima borbe i odbrani revolucionarnih tekovina). Takvom razvoju najviše je doprineo kurs na stvaranju snažne države sa izraženim centralizmom, odakle je i proizlazilo shvatanje koje je precenjivalo ulogu države i regularne vojske u formiranju vojne moći naroda. Time je neizbežno sužavana društvena osnova oružanih snaga i znatno umanjena mogućnost aktivnog učešća masa u vojnim poslovima. Vojska se sve više osamostaljivala od društva (relativna zatvorenost vojne strukture).

Uslovi u kojima je formirana Jugoslovenska armija zahtevali su i omogućavali da se najveći deo vojne strukture postavi na višenacionalnu osnovu. Polazeći od već ostvarene ravnopravnosti naroda Jugoslavije kroz NOR, politička predstavništva svih jugoslovenskih naroda dogovorila su se da se državna zajednica izgrađuje jačanjem centralizma kao bitnog elementa federativnog oblika udruživanja nacija — a ne putem jačanja nacionalne državnosti. Vojni izraz takve politike bio je prerastanje vojnih snaga NOP-a u zajedničku i jedinstvenu oružanu silu naroda Jugoslavije. Time je vojna organizacija postala jedinstvena i centralizovana jugoslovenska institucija, u isključivoj nadležnosti federacije.

Celokupni razvojni put oružanih snaga NOR-a pokazuje da su se glavni pokretački impulsi transformacije vojne organizacije neprekidno javljali i dejstvovali u jedinstvu i isprepletanosti društveno-političkih i vojnotehničkih činilaca.

General-potpukovnik u penz.
Milija STANIŠIĆ